

UOT: 82.091

DOI: <https://doi.org/10.30546/09081.2025.2.6128>

ABSURDUN İÇİNDƏ DAYANIQSIZLIQ (AYDIN TALIBZADƏNİN “KƏPƏNƏK MODELİ 102” VƏ SAMUEL BEKKETİN “QODONU GÖZLƏYƏRKƏN” ƏSƏRLƏRİ İNTERTEKSTUAL MÜSTƏVİDƏ)

Turanə Faiq qızı CABBARZADƏ

Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat İnstitutu

turana.cabbarova@mail.ru

0000-0001-5265-4901

Məqalə haqqında məlumat	XÜLASƏ
Məqalənin tarixi Göndərildi:2025-08-02 Yenidən işlənmiş formada alındı:2025-08-13 Qəbul edildi:2025-09-10 Onlayn mövcuddur: 2025-12-29	Məqalədə Aydın Talibzadənin “Kəpənək modeli 102” romanı ilə Samuel Bekketin “Qodonu gözləyərkən” əsəri təsadüfi intertekstuallıq müstəvisində təhlil olunur. Məqalənin əsasını insanın sosial-mədəni və psixoloji inkişafının dayanıqlılığının pozulması, yəni dayanıqsızlıqlaşma ideyasının bədii dərkinin tədqiqi təşkil edir. Tədqiqatda yaddaş və amneziya, sözün süqutu və dilin ifadə xətaları, sisteməlik daralma və kəpənək effekti kimi məsələləri başlıqlara çıxarılıb. Hər iki əsər yaddaşın, sistemin və dilin dayanıqsızlığını oxşar estetik müstəvidə ifadə edir. Bekketin əsərində Estragonun unutkanlığı psixoloji anteroqrad amneziyaya nümunədir. Talibzadənin romanında isə Əsəd-Gündüz-Oqtay obrazının kompüter ekranına həbs edilməsi, yaddaşın fragmentarlaşması və “mən” anlayışının itməsi fonunda rəqəmsal amneziya xarakterikdir. Hər iki əsərdə dildə ifadə xətaları və logopedik pozuntular yer alıb. Lukinin rabitəsiz, qırılmış nitqi və Əsədin yüksək həyəcanla eyni sözləri təkrar etməsi afaziya və perseverasiya kimi halları əks etdirir. Dayanıqsızlığın sisteməlik daralması isə ayaqqabı metaforu (teokratik və ailə təzyiqi) və kəpənək effekti ilə simvolikləşir. Yaradıcı insanın dəyərsizliyi və bundan şikayət (Estragonun şair olması və Əsədin yazıçı peşəsinə münasibəti) hər iki əsərdə öz əksini tapır. S.Bekketin “sonsuz gözləmə” fəlsəfəsi ilə Talibzadənin “kəpənək” obrazı müqayisəsi göstərir ki, fərdin kiçik qərarı belə dayanıqsız sistemdə neytrallaşır və qaçış cəhdlərinin həmin sistemin davamlılığını təmin edən bir dövrədə ilişib qalır. Bu da absurd vəziyyətə səbəb olur.

INSTABILITY IN THE EPICENTRE OF ABSURDITY

(The Works of Aydın Talibzade's "The Butterfly Model 102" and Samuel Beckett's
"Waiting for Godot" in an Intertextual Plane)

SUMMARY

The article analyzes Aydın Talibzade's novel "The Butterfly Model 102" and Samuel Beckett's work "Waiting for Godot" in the plane of accidental intertextuality. The foundation of the article is the study of the artistic understanding of the idea of the disruption of the sustainability of human socio-cultural and psychological development, i.e., the idea of destabilization. The study highlights issues such as memory and amnesia, the collapse of the word and linguistic errors in expression, systematic constriction, and the butterfly effect. Both works express the instability of memory, system, and language on a similar aesthetic plane. Estragon's forgetfulness in Beckett's work is an example of psychological anterograde amnesia. In Talibzade's novel, digital amnesia is characteristic against the background of the confinement of the character Asad-Gunduz-Ogtay to the computer screen, the fragmentation of memory, and the loss of the concept of "I". Both works feature linguistic errors in expression and logopedic disorders. Lucky's incoherent, broken speech and Asad's repetition of the same words with high excitement reflect conditions such as aphasia and perseveration. The systematic constriction of instability is symbolized by the shoe metaphor (theocratic and family

pressure) and the butterfly effect. The devaluation of the creative person and complaints about it (Estragon being a poet and Asad's attitude towards the writer profession) are reflected in both works. A comparison of S. Beckett's philosophy of "endless waiting" with Talibzade's "butterfly" image shows that even a small decision by the individual is neutralized in the unstable system, and attempts at escape get caught in a loop that ensures the continuity of that very system. This leads to an absurd situation.

Key words: *absurdity, instability/unsustainability, S. Beckett, A. Talibzade, accidental intertextuality.*

GİRİŞ

Ədəbi mətnlər estetik hadisə olmaqla yanaşı, dünyəvi məsələləri analitik şərh və təsvir etmək üçün sözü öz ifadə alətinə çevirə bilir. Ədəbiyyatda bəzən birbaşa iştirak, bəzən isə müşahidə ilə sosial-mədəni prosesləri və insan təcrübəsinin mövqeyi barədə analitik təhlillər aparılır. Bu zaman düşüncənin estetik meyarları həmin təhlilləri ədəbiyyat hadisəsinə çevirir, ona bədiilik qazandırır. İnsan öz inkişafında dayanıqlı olmağa meyillidir, bu dayanıqlılıq ritmi pozulanda xaos və absurd vəziyyətlər önə keçir. Mühit və xüsusilə gələcəklə bağlı proqnozlar da antiutopik səciyyə qazanır. Sosiologiyada dayanıqlı inkişaf konsepsiyası inklüziv cəmiyyət yaratmaq təşəbbüsünü əks etdirir, bu müstəvidə bədii əsərlər insan cəmiyyətinin inkişafına maneə yaradan məsələləri aşkar edə bilər. Elmi ədəbiyyatda *"...dayanıqlı inkişaf indiki nəsillərin ehtiyaclarını gələcək nəsillərin öz ehtiyaclarını qarşılamaq qabiliyyətini təhlükə altına qoymadan təmin edən inkişaf"* olaraq təyin edilmişdir (Şıxməmmədov, 2024: 79). İnsan inkişafının pozulmasına səbəb olan problemlər fəlsəfi, sosial və psixoloji cəhətdən çox mürəkkəbdir. Fəlsəfi aspektdə dayanıqsızlıq A.Kamyunun ekzenstializmindəki daxili böhran, J.P.Sartrın "Varlıq və heçlik" nəzəriyyəsində yer alan şəxsi kimliyin axtarışı və s. kimi öz ifadəsini tapa bilər. Bu vəziyyət ünsiyyətin mənasızlaşmasına (absurdlaşmasına), yaddaşı pozulmasına və həyatda məqsədin itməsinə yol açır. Ədəbiyyat insan aqlının və ruhunun ən çevik müşahidəçisi kimi bu hallara dərhal reaksiya verir. A.Talibzadənin "Kəpənək modeli 102" romanı ilə absurd teatrın banisi S.Bekketin "Qodonu gözləyərkən" əsərlərinin komparativ müstəvidə təsadüfi intertekstual paralellər yaratması da bununla bağlıdır. Hər iki əsərdə yaddaş itkisi, dilin iflası və siyasi-dini sistemin sərt qaydalarının cansız əşyalarla simvollaşdırılması kimi ortaq məqamlar diqqət çəkir. Bu cəhətdən hər iki əsər absurdizm və ekzistensial böhran baxımından təsadüfi intertekstual metod əsasında təhlil edilməsinə imkan verir.

Təsadüfi intertekstuallıq: Xaosun estetikası və psixoloji amneziya

Fransız ədəbiyyatı nəzəriyyəçisi Yuliya Kristeva tərəfindən 1960-cı illərdə elmi dövriyyəyə gətirilən intertekstuallıq termini mətnləri ortaq sxemlər üzərindən bədii tədqiqə sövq edir. İntertekstuallıq anlayışı Mixail Baxtinin "polifoniya" (çoxsəslilik), diologizm anlayışları, Ronald Bartın nəzəri süzgəcindən keçən "müəllifin ölümü" qənaətilə olduqca fərqli bir məxrəcə yönəlir. Qraham Allenin "İntertekstuallıq" adlı kitabında da qeyd etdiyi kimi *"...mətn nəzəriyyəsi mətnlərarasılıq nəzəriyyəsini əhatə edir, çoxsaylı dialoji müzakirələrə toxunur və artıq mövcud olan mənadan kənarlaşa bilir"* (Graham, 2000: 78). Bu isə müəllifi səssizləşdirir və aktiv oxucu profilinin yaradılması ilə nəticələnir. Mətnlərarası əlaqələr Lorna Fitzsimons tərəfindən aşağıdakı bölgü əsasında qruplaşdırılır:

1. Zəruri (obligatory) intertekstuallıq;
2. İxtiyari (optional) intertekstuallıq;
3. Təsadüfi (accidental) intertekstuallıq.

Ədəbi təhlilin mərkəzində dayanan əlaqələr (intertekstuallıq) üç cürdür: birbaşa sitat gətirilən zəruri, oxşar mövzulu ixtiyari və ən əsası, təsadüfi intertekstuallıq. Əsl dərin mənə və mənaların

sonsuz əlaqəsi məhz bu təsadüfi intertekstual metodda üzə çıxır. Bu əlaqə müəllifin niyyətindən asılı olmayaraq, oxucunun öz düşüncəsi ilə yaranır. Fitzsimons oxucunun şərhçi səlahiyyətini *"Oxucu yazını təşkil edən bütün sitatların heç biri itirilmədən yazıldığı məkandır, mətnin birliyi mənşəyində deyil, təyinat yerindədir"* cümləsi ilə vurğulayır (Fitzsimmons, 2013: 13). Mətnləri sinxron təhlilə tabe edən təsadüfi intertekstuallıq Qərb ədəbiyyatını təmsil edən S.Bekket və Azərbaycan postmodern nəsrinə töhvə verən A.Talıbzadə yaradıcılığını eyni nöqtəyə gətirə bilər, metodoloji maneraya çevrilir. Hər iki mətn yaddaşın, sosial-mədəni sistemin, dilin və hərəkətin dayanıqsızlığının bədii-estetik təzahürü baxımından bir-biri ilə səsləşir. Dayanıqsızlıq adından da göründüyü kimi sosial-mədəni sferalarda dayanıqlılığın təmin edən amillərin pozulmasıdır.

İntertekstual təhlilə XX əsrin avanqard dramaturgiyasının nümayəndəsi irland yazıçısı S.Bekketin *"Qodonu gözləyərkən"* (1952) əsəri ilə başlayaq. Mətnin başlanğıc hissəsində Estrakon və Vladimir adlı iki personajın hərəkətləri davamlı olaraq davamsızlığa düşər olur. Xüsusilə, dini ideologiyayı *"Qodo"* vasitəsilə metafiziki və xəyali personaj olaraq mətnə daxil edən müəllif personajların *"sonsuz gözləmə"* fəlsəfəsini bədii trayektoriya çərçivəsində əks etdirməyə çalışır. Tamaşanın digər pərdələrində Pozzo və Luki adlı *"təhkim edən"* və *"təhkim edilən"* tərəflərin iştirakını müşahidə edirik. Mətnin atmosferində yaradılan melanxolik çaşqınlıq personajların hərəkət və düşüncələrinin dayanıqsız tərəflərini dramaturji gərginliyə çevirir. Estrakon və Vladimirin zaman-məkan anlayışını qavraya bilmədikləri məqamlarda *"Qodo"* adlı ilahi varlıq adsız personaj olan uşağın nitqi ilə onlara səslənir. Estrakon-Vladimir *"sonsuz gözlənti"* parazitini dəf etməyə çalışsalar da, əsərin son səhnəsinə qədər qeyri-müəyyən axtarış nəticəsiz bir şəkildə sonlanır.

Həsən Amur *"Qodonu gözləyərkən"* əsərini fransız dilindən türk dilinə tərcümə edərkən S.Bekketin yaradıcılığının avtobiografik tərəflərinə toxunaraq *"...onun bütün yaradıcılıq işləri özünü əks etdirir; əsərindəki bütün personajlar özüdür; personajlarının bütün sözləri özünə məxsusdur; bütün hərəkətləri özünə aiddir; bütün ziddiyyətlər, bütün uyğunsuzluqlar özündədir"* qənaətinə gəlir (Beckett, 1990: 7). İfadə edilən düşüncə sistemin dayanıqsız istiqamətlərinin fərdin iştirakı ilə müşahidə edildiyinə sübut mahiyyətindədir.

İntertekstual müqayisənin digər paralelində A.Talıbzadənin *"Kəpənək modeli 102"* (2008) əsəri dayanır. Əsər postsovet cəmiyyətinin parçalanmış şüurunu predmetləşdirir. A.Talıbzadə baş personajı Əsəd-Gündüz-Oqtay olmaqla 3 hissəyə parçalayır: keçmiş, indiki və gələcək zamanı bir-birinə calayaraq xronoloji xaosu səbəb verir. Əsərdə hərəkətin dayanıqsızlığı 7 yaşlı *"internet kəpənəyi"*nin fiziki təcridinin ruhi vəziyyətə sirayət etməsi ilə davam edir. Əsədin əmisinin ölümünün səbəbkarı qismində təqdimatı onu fantasmaqoriya daxilində zəbt olmağa məcbur edir. Şəxsiyyətin *"mən"* anlayışının yaddaşı tərkii və qeyri-sabit süjet xətti Əsədin uşaqlıq, gənclik və yetkinlik mərhələlərini natamam edir. Bu baxımdan hər iki mətn personajların davranışlarını yaddaşın dayanıqsızlığı üzərindən təsvir edir. Yaddaş insanın yaşamını mədəni şəkildə və sosial mövqedə davam etdirə bilməsi üçün vacibdir. Yaddaşın funksiyası barədə fransız filosofu P.Janen *"Yaddaş yoxluğa qalib gəlir"* qənaətindədir. Modern rus tədqiqatçısı Q.K.Seredanın nəzərində *"Yaddaş əvvəlki hərəkətin (proses, təcrübə) məhsulu və gələcək fəaliyyətin (proses, təcrübə) şərti olan psixi prosesdir"* (Зефирова, Зиятдинова&Купцова, 2015: 4). Yaddaşın itməsi və ya pozulması insanın tamlığını itirməsi deməkdir. Yaddaşın dayanıqlılığı pozulanda amneziya baş verir. Hər iki mətnin təsadüfi intertekstual paraleli psixoloji və rəqəmsal amneziya əsasında formalaşır. Amneziya *"...bir insanın beynində saxlanan məlumatlara daxil olmaqda yaşadığı çətinliklərdir"* (Amnezi nedir, 2025). Bu çətinlik S.Bekketin *"Qodonu gözləyərkən"* əsərində Estrakonun nitqində davamlı şəkildə nəzərə çatdırılır:

“Vladimir: yadında deyil?”

Estragon: Sən bunu yuxunda görmüsən.

Vladimir: Necə tez unuda bilirsən?

Estragon: Bu mənəm. Ya dərhal unuduram, ya da heç vaxt unutmuram” (Beckett, 1990: 71).

Bu epizod Pozzo və Luki ilə tanışlığın sonrasında verilir və Vladimir Estragonun bu şəxsləri tamamilə unutduğunun fərqinə varır. Elmi ədəbiyyatda anteroqrad amneziya adlandırılan yaddaş pozğunluğu gələcəyin qeyri-müəyyən təsvirləri ilə bağlıdır. Türk tədqiqatçı Serap Erdoğanın qeyd etdiyi kimi *“Anteroqrad amneziya amneziyaya səbəb olan hadisədən sonra insanın yeni xatirələr formalaşdırma bilməməsi deməkdir. Bu o deməkdir ki, insan keçmişdən özü haqqında məlumatları (epizodik yaddaş) və təcrübəsini (semantik yaddaş) saxladığı halda yeni rastlaşdığı məlumatları özündə saxlaya bilmir”* (Erdoğan, 2010: 177). Yaddaşın pozulmasına və qeyri-standart təqdimatına rəqəmsal platformada da təsadüf edilir. Fikriyə Çelik *“Rəqəmsal amneziya”* üzərində dayanır və belə izah edir ki, *“Müasir mobil texnologiyaların insana bənzəyən görünüşündən ağıllı cihazların insan üzvlərinə çevrildiyini anlamaq çətin deyil”* (Çelik, 2025: 4). Elektron cihazların məlumatları mühafizə etmələri insanın anatomik yaddaşının istifadəsinə olan ehtiyacı minimuma endirir. Bu isə global miqyasda dayanıqsız yaddaşın formalaşmasına təsir edir. İdrak qabiliyyətinə birbaşa təsiri insanın unutmama və yadda saxlamaq qabiliyyətinin zəifləməsi kimi təhlükə yaradır. Bu təhlükənin təsviri A.Talıbzadənin *“Kəpənək modeli 102”* adlı romanında öz əksini tapır:

“Mən kompüter ekranı qarşısında əyləşmişəm. Kölgə teatrındayam. Əsədi gözləyirəm. Heç bir ismarıq yollamayıb. Deyirəm, bəlkə kompüter onu virtual dünyadan sovrub gətirdi ekrana. Əsəd internetdə özünü məxfiləşdirə bilər...Bəzən kimlərsə solğun bənizinə baxıb onları tanımıram. Amma tanımalıyam... Ancaq dışarıdan aldığım siqnallar şəkillərin rəng qammasında düzgün müəyyənləşdirməyə hərdən əməllicə əngəl törədir: mən çaşıram, Əsədlə özümü qarışdırıram və bir də baxıram ki, boyaları qatılaşırmışam... Mən öz yaşantılarımda, öz hisslərimdə özümü tanıyıram, danışığımda isə yox. Əsəd mənim üçün müəmmadır. Hər halda mən real tərzdə duyammıram ki həmin balaca uşağın davamıyam. Düzdür, arasıra məqamlar olur ki, mən Əsədin gerçəkliyinə qayıdırəm və elə o andaca bütün ömrüm boyu təkrarlanan yuxumun içinə girirəm” (Talıbzadə, 2008: 36). Bu hissədə Əsəd obrazı sanki bir elektron cihaza köçürülmüş (həbs edilmiş) surət təəssüratı yaradır.

Burada yaddaşın qeyri-ardıcıl, hissə-hissə və nizamsız şəkildə təsvir edilməsi oxucunu adi zaman və məkan qavrayışından uzaqlaşdırır. Müqayisələr göstərir ki, S. Bekketin əsərindəki Estragon obrazı psixoloji yaddaş itkisini (amneziyanı), A. Talıbzadənin hekayəsindəki Əsəd isə rəqəmsal yaddaş itkisini (amneziyanı) təmsil edir.

Sözün süqutu: dilin ifadə xətaləri

Dil insanı ifadə edir, insan dil vasitəsilə mental dünyasının gerçəkliklərini başqalarına çatdırır. Hər iki mətndə dil qanunauyğunluqlarının pozulması müşahidə olunur. İnsanlar arası ünsiyyətin və dialoqun dayanıqsız hal alması və absurdlaşması məqamları hər iki mətndə öz əksini tapır.

Müntəha Gül *“Söz və düşüncənin köçürülməsi”* adlı məqaləsində sözün kommunikativ funksiyası haqda yazır: *“Nitq-hərəkət nəqli adlanan bu forma hərəkət-narrativ ötürülməsinin şifahi ekvivalentidir”* (Gül, 2007: 11). İnsan dilinin yaranma səbəbini analiz edən linqvopsixoloq Derek Biketonun *“Adəmin dili”* kitabında *“Dil təkamülün təbii nəticəsi kimi yaranmışdır”* deyilir (Ercilasun, 2021: 11). Bu düşüncənin dini alternativində dünyanın yaradılışı sözlə əlaqələndirilir. Xüsusilə, Ali İmran surəsinin 59-cu ayəsində *“(Allah) onu torpaqdan yaratdı, sonra isə ona “Ol!”–dedi, o da oldu”* göstərişi İlahi qüvvənin ilk insanı (Adəmi) yaratdığı səhnənin səsli nitq vasitəsilə

edilən təsviridir. Belə bir fikir var ki, *“qədim yunanlar insanı öz həmcinslərlə ünsiyyətə girən sosial varlıq, yəni “zoon politikon”, insanın özünü isə özü kimilərlə danışan heyvan kimi, “zoon logon echon” kimi başa düşürdülər”* (Veysəlli, 2013: 29). Əsrlər boyu insan ünsiyyət qurmaq üçün yaradılmış şüurlu bir varlıq kimi qəbul edilmiş və bu mövqə qorunmuşdur. Lakin absurdun xaotik şəraitində bu vəziyyət əksinə dəyişir. Belə bir mühitdə təzyiq altında olan fərdin danışıq (verbal ünsiyyət) ardıcılığını itirir və bu da dayanıqsızlığa gətirib çıxarır.

S.Bekketin *“Qodonu gözləyərkən”* əsərində sözə yalnız zaman boşluqlarını doldurmaq üçün müraciət edilir. S.Bekketə görə söz *“...ünsiyyət vasitəsi deyil, getdikcə bu keyfiyyətini itirir və vaxt öldürmək vasitəsinə çevrilir. İnsanlar doğuşla ölüm arasındakı boşluğu sözlərlə doldurmağa çalışırlar”* (Beckett, 1990: 8). Vladimirin təkidlə danışmaq istədiyi oğru əhvalatı da tamamilə bu məqsədə xitab edir:

“Vladimir: Yaxşı, tapdım, oğru haqqında hekayəni. Yadınızdadırmı?”

Estrakon: Xeyr.

Vladimir: Danışımı? İstəyirsən?

Estrakon: Xeyr.

Vladimir: Vaxt keçirdəcək. (Bir müddət)” (Beckett, 1990: 14).

Təsadüfi intertekstuallığın digər paralel xəttini A.Talıbzadənin *“Kəpənək modeli 102”* adlı romanın baş personajı olan Əsədin üsyankar nitqində təsadüf edirik. Əsəd sözün sonsuz hücumundan xilas olmaq cəhdlərinin arasında sıxılıb qalır: *“Sonra sözləri bədənimdən yuyuram, yuyuram, getmir. Onların enerjisi hopur canıma. Ağırlaşıram... Sözlərdən yaxamı qurtara bilmirəm: onlar balıq pulları kimi yapışib bədənimə. Bəlkə mən söz dənizində yaşayan amfibiya adamam? Yox, mən dinozavram: gedirəm, üstümdən də sözlər sallanır. Hərdən dırnağımı salıb bu pullardan bir-ikisini hirsə qopardıram və başlayır sözlərdən qan sızmağa: sızıb-sızıb elə dərimin üstündə quruyur, göz bağlayır. Lap kifirləşirəm”* (Talıbzadə, 2008: 40).

Bu məqamda S.Bekketin Estrakon adlı mərkəzi personajı Əsəd ilə dialoji kontakta keçə və *“uzun danışın, daha qısa olar”* deyə bilir (Beckett, 1990: 50). Bu bezdirici söz axınına qarşı çevrilmiş satirik müdafiəni əks etdirir.

Mədəni sistemin dayanıqsız tərəflərindən biri də sözün ifadə potensialının *“düşüncənin süqut”* etməsi ilə deformasiyaya uğramasıdır. Hər bir dil bəşəriyyətin ümumi sərvəti, insan qavrayışının, düşüncəsinin və həyat tərzinin fərqli ifadəsi kimi qiymətləndirildiyi üçün danışanlarından və hüquqlarından asılı olmayaraq, onların hamısı qorunmağa ehtiyac duyur. Tədqiqatçı Fiermana görə sözlü nitqin məqsədi *“...dilin strukturu, lüğəti, səsi və tələffüzü kimi daxili xüsusiyyətlərini dəyişməyə yönəlmiş yeniliklər”*dir (Orhan, 2017: 336). Fiermanın fikri, dilin daxili xüsusiyyətlərinin (lüğət, səs, tələffüz) dəyişməsinə istiqamətlənən proseslərin mahiyyətini vurğulayır. Bu məqamda dilin statik deyil, daim dəyişən bir orqanizm olduğunu qeyd etməyimiz mütləqdir. Lakin ünsiyyətin bəzi səviyyələrində dilin ifadə əhatəsində loqopedik pozuntular yaranır. Belə ki, səs, nitq, dil və ünsiyyət pozğunluqlarının nəticələrindən biri isə loqopedik problemlərdir. Nitqdə baş verən ifadə xətalrı və fərdin düşüncə axınına təzyiqlər mətn təhkiyəsində öz əksini tapa bilir və təsadüfi səciyyə daşır. Bu təzyiqin təsviri S.Bekketin *“Qodonu gözləyərkən”* əsərində *“təhkim edilən”* qismində tipikləşdirilmiş Luki obrazının nitqində müşahidə edilir. Lukinin düşünmək fəaliyyəti *“şlyapa ilə təması”*nda gerçəkləşir. Bu təmasın rabitəsizliyi ifadə prosesində yaranan qopuqluqla müşahidə olunur:

“...Konardın bitməmiş yarımçıq görünməsi, insanın belə olduğu kimi, əksinə, insanın əksi Bresse Testu və Conard m m m ki ki ki...də baş-başa Normandiyada tennis yarımçıq bitməmiş səylərə baxmayaraq, daha

ciddi daşlar qısacası mən əvvəldən uğursuz başa çatmamış başa çatmadan başlayıram ..." (Beckett, 1990: 53).

Yuxarıda göstərilən dayanıqsızlıq halları afaziyanı xatırladır. Afaziya cümlə quruluşları və məna ardıcılığı pozulur. Afaziya adətən beyin zədələnməsi səbəbindən yaranan nitqin itirilməsi və ünsiyyətin pozulması halıdır. Bekket bu qırılmış və təhrif olunmuş danışığı bədii bir üsul kimi öz mətniyə daxil edir. Bu isə göstərir ki, dil sadəcə ünsiyyət vasitəsi deyil. O, həm də şüurun qarışıqlığını, yaddaşın parçalanmasını və varlığın məntiqsizliyini əks etdirən bir güzgüdür.

Dilin dayanıqsızlığını Əsədin nitqində də müşahidə edirik. Ölüm anlayışını dərk edə bilməyən personaj bu hadisəni anlama bilmək üçün səslə nitqə belə keçid edir: *"Mesməxaamı... öldürüb... öldürüb... öldürüb... Ələkbər... Mesməxaamı... öldürüb... öldürüb... öldürüb... Ələkbər... Mesməxaamı... öldürüb... öldürüb... öldürüb..."* (Talibzadə, 2008: 39-40). Burada yüksək həyəcan ilə ifadə edilən təkrarlar perseverasiyaya nümunə ola bilər. Perservasiya anlayışı insanın bir sözü, fikri və ya mövzunu istəmədən qeyri-ixtiyari olaraq təkrar etməyə davam etməsi deməkdir. Bu düşüncənin bir epizodun içərisində ilişib qalması ilə nəticələnə bilər. Personajın loqopedik pozuntu fərqli bir nitq parçasında daha özünü göstərir: *"adaş, daş, aş və nəhayət, uduş-sou. "A"lardan "u"lara uzanan karnaval..."* (Talibzadə, 2008: 87). Bu hissə isə "Xəlifə Dadaş" adlı bir şəxsə qarşı olan simpatianın dilə gətirilməsi ərafəsində yaranır.

Hər iki mətnə də fərdin nitqində baş verən ifadə xətalalarını müşahidə edirik. Bu sosial və sistematik təzyiqin fərdin ifadə azadlığında yaratdığı ən böyük xəsarətlərdən biridir. Əsədin bipolar kimliyinin məcazi əksinin nitqində yaranan dalğalanmalar ilə kapitalist güc sisteminin vurğulandığı Pozzonun təzyiqinə məruz qalan tipikləşdirilmiş Luki obrazının dilinin dayanıqsızlığı təsadüfi intertekstual müqayisəyə daxil ola bilər.

Sistematik daralma: ayaqqabı metaforu və kəpənək effekti

Dünyəvi sistemdə gücün yaradılması tarixi dövr ərzində iki əsas meyara sığmışdır: tam nəzarətə cəhd və tam azadlığa cəhd. Tam nəzarətə cəhd hakimiyyətin konkret bir şəxsin quruculuğu əsasında fəaliyyət göstərməsi ilə izah edilə bilər. Bəzən bu idarə distopik səciyyə daşıya bilər. Distopik dünyanın əsas mahiyyətində tam nəzarət bir şəxsiyyət və ya elita tərəfindən həyata keçirilir. Bu fərdlərin fikir, söz və hərəkətlərinin təqib edilməsidir. Müəyyən bir sistemin nəzarətində zorakılığa məruz qalan insan cəmiyyətində sosial, mədəni və ictimai dəyərlər pozulur, tədricən bu sistemə qarşı dözümsüzlük yaranır və etirazlar ortaya çıxır. Bu bölgü tabe edilən və tabe edən tərəfləri birləşdirir. Distopik dünya və insan modelində güc spesifik hal alır. Hər iki sistem "ideal" planlarını həyata keçirərkən olduqca sərt çıxışlar edə bilmə potensialına malikdir. Bu çıxışlar bəzən sadəcə zorakılıqla, bəzən isə legitimlik və məna vi intizam ilə tənzimlənir. Bu məqamda fərdlərin sosial birlik formasında nizamlanması siyasi, mədəni və dini buxovlara söykənir. Bu sistemin dayanıqsızlığı bədii müstəvidə Y.Zamyatinin "Biz" (1921), O.Hakslinin "Cəsur yeni dünya" (1932), C.Oruelin "Heyvanıstan" (1945) və "1984" (1949) kimi romanlarında öz təsdiqini tapmışdır. Təsadüfi intertekstuallığa cəlb etdiyimiz A.Talibzadənin "Kəpənək modeli 102" əsərində də Əsəd distopik bir rejimin yaratdığı xaoslu mühiti Ə.Haqverdiyevin "Xortdanın cəhənnəm məktubları" ilə eyniləşdirir. Cəmiyyət və insan modelinin pozulduğu məqamları belə təqdim edir:

"Demokratik cəmiyyət öz yaşamaq hüququnu təsdiqləmək üçün permanent olaraq fobiya atır ortalığa (və ya uydurur). Terror günün reallığıdır və qaçılmazdır. Amma demokratik toplum terrorla fobiya düzəldir: adını da qoyur terrorizm. Ancaq bu hələ harasıdır... Demokratiya, küfr olmasın, terrorizmə möhtacdır: onlar qol-boyun yaşayırlar ər-arvad kimi; hətta bir-birinin zəhləsini aparsalar belə... Bu isə

demokratiyanın təntənəsidir: təhlükə qarşısında biz hamımız bərabərlik və birləşə bilirik. Fobiylar vaxtı heç kim heç nə istəmir, arzulamır, özünə və başqalarına əlac axtarır, xilas yolu axtarır" (Talibzadə, 2008: 38). İstinadın mərkəzi ideyası budur ki, süni təşviş cəmiyyəti birləşdirməyə və siyasi çatışmazlıqların diqqətdən yayınmasına şərait yaradır. Distopik cəmiyyətlərdə hərəkətin dayanıqsızlığı qarşısızalmaz olur. Bu hal həm S.Bekketin həm də A.Talibzadənin əsərində "ayaqqabı metaforu" ilə simvolikləşdirilir. S.Bekket "Qodonu gözləyərkən" əsərinin ilk pərdəsində Estraqonu teokratik hakimiyyətin hökm sürdüyü bir ayaqqabının içinə həbs edir:

"Estraqon yerdə oturur, ayaqqabılarından birini çıxarmağa çalışır. Onu iki əli ilə tutur və bütün gücünü işə salır. Gücü tükəndikdə dayanır, nəfəsini tutur və sonra yenə eyni işə davam edir. Eyni hərəkətlər. Vladimir içəri girir..."

Vladimir: Nə edirsən?

Estraqon: Ayaqqabılarımı çıxarıram. Deyəsən, sənə başına belə bir şey gəlməyib?

Vladimir: Mən sənə bir müddətdir deyirəm ki, onları çıxarmalısan. Sən başa düşmürsən.

Estraqon (zəif): Mənə kömək et!

Vladimir: Ağrıdır?

Estraqon: Ağrıdır? Suala bax! (Beckett, 1990: 12-13).

Bu hissə təkrarın, absurd vəziyyətin və varolmanın yaratdığı gərginliyi nəql edir. A.Talibzadənin əsərində isə Əsədin anası ilə olan drammatik təzyiq səhnəsi göstərilir. Əsəd anasının fiziki xəsarət vermə ehtimalından qorxaraq addımlamağa başlayır:

"Əsəd, o bir olan Allaha and olsun, sənə o qədər döyərəm, o qədər döyərəm ki, it iyi verərsən. - Anamın gözlərini görəndə inandım ki, o, məni doğrudan da, döyər və tez başımı aşağı ayıb öz-özünə qabağa gedən ayaqqabılarıma baxdım. Anam danışdı və mən fikirləşirdim ki, görəsən, niyə çəkmələrim belə özbaşına qabağa atılır" (Talibzadə, 2008: 40). Əsədin yaşadığı psixoloji gərginlik və uşaq qavrayışındakı çarəsizlik ayaqqabını özünə xilaskar olaraq seçir. Lakin bu ayaqqabının Gündüzə çevrilən Əsədin yoldaşının müdaxiləsi ilə kiçildilməsi gərgin bir keçidə işarədir:

"Keçən dəfə arvadım götürüb bu ayaqqabıları basıb qaynar suya, paltar sabununu ilə yaxşıca çəngələyib, sonra da aparıb soyuq havada asıb zivədən. Yazıqlar səhərəcən əsim-əsim əsiblər: odu-budu, arvadımı görəndə qorxurlar, kirmişcə dururlar. Asta-asta tərpənirəm ki, döşəmə cırıldamasın" (Talibzadə, 2008: 52). Bu hissə evdəki münasibətlərin təzyiq və idarə üzərində qurulduğunu göstərir. Distopik dünya və ailə əlaqələrini analiz etməyimizə kömək edir.

Mətnlərdəki distopik sistemin tənqidi ilə yanaşı sosial statusun yaratdığı maddi dayanıqsızlıq da təsadüfi intertekstuallıq müstəvisində birləşir. Bu hissədə intertekstual əlaqənin əsas istiqaməti kapitalist dəyərlər və yaradıcı insan üzərində dayanır. Bu paralel ədəbi fəaliyyətin yetərinə qiymətləndirilmədiyinə açıq ifşa mahiyyətindədir.

"Vladimir: Siz şən şair olmalı idiniz.

Estraqon: Şair dim. (Cırıq paltarımı göstərir.) Hiss edilmir? (Səssizlik)" (Beckett, 1990: 15).

Estraqonun timsalında işıqlandırılan hissə identiklik, cəmiyyətdəki rol və ekzenstial məhdudiyyətləri dərinlən əks etdirir. Eyni problemin tənqidi A.Talibzadənin yaratdığı Əsəd obrazının nitqində təkrarlanır:

"Vaxtında gic kimi ictimai işlərə qoşulmadım...Yapışdım elmin qulpundan. Dedim ki, mən düz adamam, həqiqət hər şeydən üstündür mənimçün...Yazıçı olmaq, şair olmaq ictimai bir yerdə soyunmaq kimi bir şeydir. Mən camaata çıpaq ruhumu göstərirəm və hələ bir umuram da ki, onlar bunu qiymətləndirsinlər. Nə axmaq bir məşğuliyyət..." (Talibzadə, 2008: 48).

Estraqon-Əsəd paralelində əsas oxşarlıq kəpənəyin qanadını çırpma surəti ilə ölçülə bilər. A.Talıbzadənin “kəpənək modeli”ndə işarə etdiyi ideya tanınmış bir metaforadır. Bu model əsasən “kəpənək effekti” adı ilə bilinir. Belə ki, kəpənək effekti mürəkkəb dinamik sistemlərdə ilkin kiçik dəyişikliyin gözlənilmədən böyük nəticəyə gətirib çıxara biləcəyini izah edir. Əsədin virtual platformaya həbsi və Estraqonun nəticəsiz cəhdləri əslində dayanıqsızlıqdan qaça bilməməkdir. Hər iki obrazın mübarizə apardığı sistem metastabil görünsə də olduqca dayanıqsızdır. Hər iki əsərdə bütün cəhdlər dayanıqsızlığı daha da dərinləşdirir, kəpənək effekti metaforasının işləksizliyi ilə nəticələnir. Hər iki əsər qeyri-sabit və absurd dünyanın mənəşəsində səbatını, dözümlünü, mətənətini və dayanıqlığını itirmiş insanlardan bəhs edir.

Nəticə

Bütün ictimai-mədəni müstəvilərdə dayanıqlılıq amillərinin pozulması fərddə kəskin psixoloji və sistemli böhran yaradır. Bu böhran hər iki əsərdə də yaddaşın amneziya səviyyəsinə qədər zəifləməsi ilə müşahidə olunur. Belə ki, Estraqon özünü psixoloji olaraq unudarkən, Əsəd isə rəqəmsal platformada “mən”-nini itirir. Dilin kommunikativ funksiyası sıradan çıxır, hər iki personaj nitq aktında ifadə pozğunluqları yaşayır. Sistemin təzyiqi isə metaforik bir şəkildə ayaqqabı vasitəsilə öz ifadəsini tapır. Bu isə insanın qeyri-ixtiyari şəkildə istəmədiyi vəziyyətlərə məhkum olduğunu göstərir. A.Talıbzadənin “kəpənək modeli”ndəki kiçik xaoslu dəyişikliklərin absurda aparan potensialına münasibəti ilə S.Bekketin “hərəkətin dayanıqsızlığı” fəlsəfəsinə əsaslanan absurdizm ideyaları intertekstual təsadüfiliq paradigmasının özünü doğrultmasına şərait yaradır.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

1. Ali İmran surəsi. (<https://quran.az/3/59?t=1>).
2. Şıxməmmədov, Ə. (2024). Dayanıqlı inkişafın konseptual modeli və onun komponentləri//. Qədim Diyar Beynəlxalq Elmi Jurnal. 79, Cild: 6, Sayı: 10, s. 79-84. <http://doi.org/10.36719/2706-6185/40/79-84>.
3. Talıbzadə, A (2008). Kəpənək modeli.102//. Azərbaycan jurnalı, № 5, s.34-88.
4. Veysəlli, F (2013). Dilçiliyin əsasları. II hissə. Bakı: Mütərcim, 29, 420 s.
5. Beckett, S (1990). Godotyu beklerken. İstanbul: Can yayınları, 112 s.
6. Çelik, F. (2025). Dijital Amnezi: Dijital Dünyanın Yerlilerinde Bellek Sorunu. Selçuk İletişim, 18(1), 1-32. <https://doi.org/10.18094/josc.1573814>
7. Ercilasun, A. B. (2021). Dilin Doğuşu ve Evrimi: Basamak Teorisi. Dil Araştırmaları, 15(29), 1- <https://doi.org/10.54316/dilarastirmalari.995814>
8. Erdoğan S. İleriye Dönük Bellek Bozukluğu. Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar. Haziran 2010;2(2):174-189.
9. Gül, M. (2007). Söz ve düşünce aktarımı. Türkoloji Araştırmaları, 18 s. <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.69>.
10. Orhan, S. (2017). Dil politikaları ve dil hakları üzerine teorik çerçeve. İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 8(2), 331-362. <https://doi.org/10.21492/inuhfd.351711>.
11. Amnezi nedir (2025). <https://www.florence.com.tr/guncel-saglik/amnezi-nedir>.
12. Зефи́ров Т.Л., Зиятди́нова Н.И.&Кушцо́ва А.М (2015). Физиологические основы памяти. развитие памяти у детей и подростков. Учебно-методическое пособие. Казань, 40 с.
13. Fitzsimmons, J (2013). Romantic and contemporary poetry: readings. CQUniversity e-courses, L1TR19049. <http://moodle.cqu.edu.au>.
14. Grahame, A (2000). Intertextuality. Routledge is an imprint of the Taylor & Francis Group, 249 p.